

Juhász Réka Ibolya

**A hajdúböszörményi Bocskai István Gimnázium diáksága
1867 és 1918 között***

Bevezetés

A napjainkban Bocskai István nevét viselő gimnázium mindenképpen Hajdúböszörmény egyik büszkesége. Köszönheti e ténynek, hogy jelentős múltra tekint vissza az intézmény, hosszú évszázadokon keresztül folyt itt a nebulók oktatása, ahogy napjainkban is. Ebből a tradícióból szeretnék megragadni egy időszakot, s pontosabb képet alkotni az 1867 és 1918 között itt tanult diákságról.

A kérdéses intézmény alapítási évszáma, létrejöttének körülményei homályba burkolóznak, első ismert említése a Redditus Ecclecticus címet viselő iratban rejlik, amely 1621. május 5-6-án készült, és tartalmazza a debreceni traktus papjainak és rektorainak fizetéseit. E forrás a böszörményi rektor fizetését a debreceni rektoré után említette, amiből Barcsa János azt a következtetést vonta le, hogy a böszörményi iskola a Debreceni Kollégiumhoz tartozó partikulák között a legjelentősebbnek számíthatott a korban.¹

Az iskola 17. századi működésére mindössze azokból a forrásokból következtethetünk, melyek a böszörményi rektorokról tartalmaznak meglehetősen kevés információt. Ilyen forrás maradt fenn 1643-ból, 1653-ból, 1664-ből és az 1674-es esztendőből is.² A 18. századtól tovább bővülnek ismereteink, köszönhetően annak, hogy fennmaradt egy anyakönyv, amely az 1712 és 1744 közötti időszakra vonatkozóan hordoz adatokat.³ Így többek között megismerhetjük az intézmény törvényeit, a rektorok listáját, valamint a könyvtár leltárát is. Péter Károly az 1900/01-es értesítőben rekonstruálta az 1712 és 1865 között rektori címet viselő személyek névsorát, valamint a róluk megismerhető egyéb adatokat is ismertette.⁴ A Hajdúböszörményi Fiókleveztárban őrzött anyakönyvek közül az 1. számot viselő az 1839-es tanévtől egészen 1882-ig tartalmazza a diákok névsorát.

1850-re az intézmény válságba került, anyagi problémákkal küzdött, valamint nem tudott megfelelni az Entwurf által előírt színvonalnak, így nyilvánossági jogát elveszítette, neve pedig „Magán Középtanoda” lett. 1852-re már az iskola bezárásának gondolata is felmerült, de az intézményre mégsem ez a sors várt, mivel 1862-ben Sillye Gábor a város államkölsönkötvényeit eladva többek között a gimnázium javára is utalt ki egy jelentősebb összeget (60 000 pengő forint).⁵ Ebből épült fel 1865-re Vecsey Imre tervei

* A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2013. évi Honismereti pályázatára benyújtott munka átdolgozott változata.

¹ Mihály 1873. 45.

² Értesítő 1901. IV-V.

³ MNL HBML HbFl VIII. 60/a. 1. k.

⁴ Uo. IX-XVI.

⁵ Uo. XXX.

alapján az intézménynek ma is otthont adó épület.⁶ Ugyanebben az évben történt meg a gimnázium hatosztályossá alakítása is.⁷

1883-ban a gimnázium mellé polgári iskolát szerveztek, amely csupán három évig működött.⁸ Az intézmény épületének bővítésére a diáklétszám gyarapodása miatt 1891-ben került sor, melynek keretében felépült a keleti szárny és a tornaterem.⁹ A gimnázium nyolcosztályossá bővítése már az 1890-es években szóba került, és voltak e cél érdekében sikeres törekvések is, így az 1902/03. tanévben már indult a 7. osztály, a következő tanévben pedig a 8. osztály is.¹⁰

Kozma Sándort (1865-1900) követően még a dualizmus korában volt igazgató Péter Károly (1900-1903), akit hivatalában Köblös Samu (1903-1938) követett.

Az egyházkerületi tanügyi bizottság 1911. évi jegyzőkönyvének 105. szám alatti bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy a gimnázium a „Bocskay főgimnázium” elnevezés felvételére kért engedélyt, amit meg is kapott.¹¹ Előtte az intézmény a Hajdú-Böszörményi Hat Osztályú Ev. Reform. Gimnázium, majd a nyolcosztályossá bővítés után a Hajdú-Böszörményi Ev. Ref. Főgimnázium nevet viselte.

A gimnázium az 1913-as tanévtől tarthatott hivatalosan érettségi vizsgálatot.¹² Az Országos Református Lelkészegyesület 1913. augusztus 9-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy segíteni fog a lelkész és tanár árvák elhelyezésén, így egy 120 tanuló befogadására alkalmas épület, a Kálvineum felépítése mellett döntöttek.¹³ A Kálvineum az 1914/15-ös tanévben nyithatta meg kapuit a diákság előtt Köblös Samu igazgatósága alatt.

Az első világháború változást hozott a gimnázium mindennapjaiban, négy tanár és a diákok közül többen is elesetek a harcokban, továbbá az épület egy részét katonák elszállásolására is felhasználták, a tanítást azonban mindezen események ellenére sem függesztették fel. Az 1916-os tanévben pedig felbukkantak az anyakönyvekben az Erdélyből menekült szülők gyermekei is.

Felhasznált források

A jelen tanulmány elkészítéséhez a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fiókleveletárában található gimnáziumi iskolai anyakönyveket vettem igénybe.¹⁴ Az anyakönyvek teljes sorozata 1867 és 1917 között hiány nélkül maradt fenn, adattartalmában azonban számos változáson ment keresztül. Az 1867. évi anyakönyv tartalmazza a tanulók nevét, életkorát, vallását, szüleik vagy gyámjuk nevét, állapotát (foglalkozását), lakhelyét, valamint az egyes tantárgyakból megszerzett érdemjegyeiket. A következő évtől már a születési időt, 1876-tól pedig a tanuló születési helyét is vezették. Előnyomtatott anyakönyvekkel 1883-tól találkozhatunk, melyek adat-

⁶ Mihály 1873. 52.

⁷ Értesítő 1901. XXXI.

⁸ Uo. XXXII.

⁹ Értesítő 1891. 3.

¹⁰ Értesítő 1903. 12-14.

¹¹ TtREL, Az egyházkerületi tanügyi bizottság jegyzőkönyve 1911:105.

¹² Értesítő 1913/14. 150.

¹³ Uo. 149.

¹⁴ MNL HBML HbFl VIII. 60/c. 1. k.-28. k

tartalma többnyire megegyezik az 1883 előtt vezetett anyakönyvekével, tehát mind a tanuló nevét, születési évét és helyét, vallását, apja vagy gyámja nevét, állapotát, valamint lakhelyét tartalmazza. Ezek mellett további értékes adatokhoz juthatunk a diákok megelőző tanulmányairól, valamint, hogy a kérdéses tanévben részesültek-e ösztöndíjban, illetve tandíjkötelesek voltak-e. Ez utóbbiak kapcsán meg kell jegyezni viszont, hogy ezeket a rovatokat nem vezették folyamatosan. A fenti adatok kiegészítéseként további információk találhatóak a gimnázium 1883-tól évenként megjelenő értesítőiben.

A vizsgálatot az 1867 és 1918 közötti időszakra vonatkozóan végeztem el. A tanéveket jelölő évszámok mindig a bemeneteli évet jelölik (tehát például az 1867/68-as tanévre az 1867-es adatok vonatkoznak). Az 1918/19-es tanév adatainak felvételére azért nem került sor, mivel a tanévből csupán két hónap esett a vizsgált korszakra.

A következőkben szeretnék kitérni a diákság létszámának változására, felekezeti megoszlásukra, az intézmény vonzáskörzetére, a tanulók gondviselőinek foglalkozás szerkezetére, valamint a korszak második felétől a vizsgált intézményben tanuló leánydiákok kérdésére is.

Az anyakönyvek alapján elkészült adatbázist, amelyet néhány esetben az értesítők adataival módosítanom kellett, két egymástól eltérő elemzésre kellett alkalmassá tenni. Az első esetben a vizsgált 40 év átlagára voltam kíváncsi, így ebben az adatbázisban minden név csak egyszer szerepel. A második esetben pedig az adott év akkor tanuló összes diákja fellelhető, és így lehetővé vált konkrét évekre vonatkozó lekérdezések elvégzése is.

A diáklétszám változásai

A vizsgált korszakban összesen 2827 diák látogatta hosszabb-rövidebb ideig a gimnáziumot. 1867 és 1885 között a létszámuk mindössze egy évben haladta meg a 100 főt, 1890-ig pedig mérsékelt emelkedés tapasztalható. Az 1891-es tanév adatai kiugróak a többihez képest, ekkor ugyanis 189 diák tanult az intézményben. 1897-től a tanulók létszáma átlagosan 180 fő körül mozgott, az 1901-es mélypont után csupán a főgimnázium nyolcosztályossá alakításával kezdődött meg a lassú emelkedés. 1909 után viszont dinamikus növekedés következett be, így az 1916-os tanévre a tanulók létszáma közel megkétszereződött. (Lásd 1. diagram.)

1. diagram

A diáklétszám növekedésének oka mindenképpen az oktatás iránti társadalmi igények kibővülésében keresendő, amelynek következtében a gimnázium nyolcosztályossá bővítése is megtörtént. A korszak utolsó évtizedére jelentősen megnőtt a beiratkozó diákok száma, olyannyira, hogy 1916-ban már két első évfolyamot is indítanak. A beiratkozó diákoknak viszont csak töredéke fejezte be a gimnáziumi tanulmányait, például 1917-ben 72 diák járt első osztályba, de csak 24 tanuló látogatta a nyolcadik osztályt.

Az intézmény vonzáskörzete

Következő szempontként a tanintézmény vonzáskörzetét vizsgáltam. Ehhez az anyakönyvek „szülő/gondviselő jelenlegi lakhelye” című rovatát vettem alapul. Egyrészt azért, mivel a diák születési helyének lejegyzésére csak az 1876-os tanévtől került sor (így nem lett volna mód teljes képet adni a vizsgált korszakról), másrészt a születési helyre vonatkozó adatok teljes körű elemzése meghaladta volna jelen munka kereteit.

A vizsgálatot nehezítette az 1876-ban végbement közigazgatási átszervezés, amely során felszámolták a Hajdúkerületet, és területéből, valamint a Szabolcs és Bihar vármegyétől átcsatolt településekből létrehozták Hajdú vármegyét.¹⁵ A negyven év átlagát tartalmazó adatok az egyes években az adott megye közigazgatási területéhez tartozó településeket tartalmazzák.

Ha a vizsgált negyven év átlagát készítjük el, kiderül, hogy a gimnázium diákjainak 57,26%-a volt hajdúböszörményi. A diákok 10,98%-a érkezett Hajdú vármegyéből és 0,92%-a a Hajdúkerületből, Bihar vármegyéből pedig a diákság 7,22%-a. Tehát e két vármegye területéről, beleértve Hajdúböszörményt, valamint Debrecen törvényhatósági jogú várost (1,81%) is, a tanulók 78,19%-a érkezett. A diákság 1,91%-áról nem rendelkezünk információval a szülő/gondviselő lakhelye kapcsán, így a tanulók 19,9%-a osztozik a többi vármegye és törvényhatósági jogú város adatain.

Az adatbázis szerint a diákok 34 vármegye és 13 törvényhatósági jogú város területéről érkeztek. Ahogy a fentebb közölt adatokból látszik, magasabb arányszámmal a Hajdúböszörményhez közelebb eső közigazgatási egységek rendelkeztek, ebbe a kategóriába tartozott Szabolcs vármegye is (6,80 %). A többi közigazgatási egység átlaga nem érte el a 2%-ot sem: Szatmár (1,63%), Zemplén (1,17%), Pest-Pilis-Solt-Kiskun (0,99%), Bereg (0,85%) és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye (0,71%).

Az adatbázisban találhatóak a gimnáziumtól távolabb fekvő területekről származó diákok is, mint például Csík (0,75%) és Heves (0,74%) vármegyéből érkezettek. A Felvidék területén a diákok 3,33%-ának laktak a szülei, gondviselői (Abaúj-Torda, Bereg, Gömör, Heves, Hont, Máramaros, Nógrád, Szepes, Zemplén), továbbá a diákok származását 1,52%-ban jelölték meg Erdélyben (Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szilágy, Szolnok-Doboka, Udvarhely) és 0,64%-ban a Dunántúlon (Baranya, Esztergom, Komárom, Somogy, Vas, Veszprém).

Az adatbázis összesen 358 településnevet tartalmaz, melyek közül 64 Bihar, 53 Szabolcs, 27 település pedig Hajdú vármegye területéhez tartozott. A legtöbb diák Hajdúböszörmény után Hajdúhadhárról érkezett, 40 év alatt összesen 85 fő. Jelentős számú tanuló lakott továbbá még Hajdúdorogon (60 fő), illetve Debrecen városában (51 fő). A

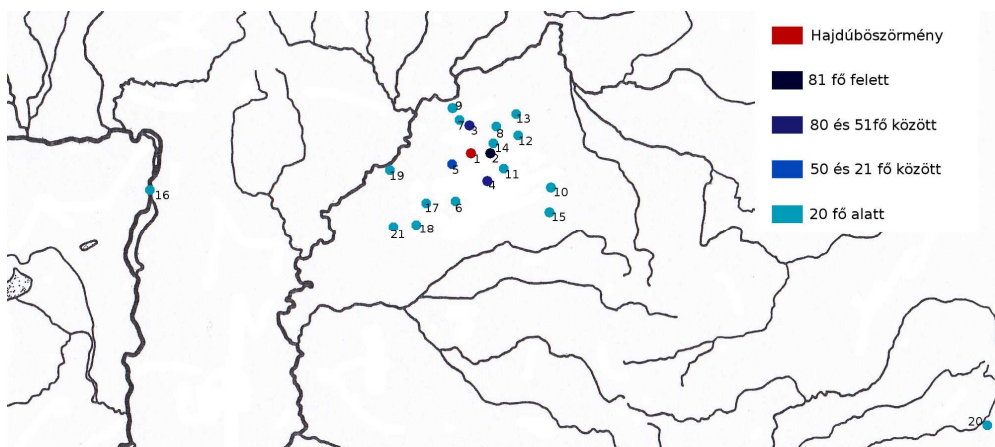
¹⁵ 1876. évi XXXIII. tc. és 1877. évi I. tc.

legtöbb diákot adó települések területi megoszlásáról készült térképen jól látszik, hogy ezen települések döntő többsége a Tiszántúlon helyezkedik el. (Lásd 1. táblázat, amely csökkenő sorrendben tünteti fel a településeket az onnan érkezett diákok létszáma szerint, valamint közli az 1867–1917 közötti létszámot is. A települések sorszáma a táblázatban és a térképen megegyezik. Lásd 1. kép.)

sorszám	település	fő
1	Hajdúböszörmény	1617
2	Hajdúhadház	85
3	Hajdúdorog	60
4	Debrecen	51
5	Balmazújváros	42
6	Hajdúszoboszló	26
7	Hajdúnánás	23
8	Újfehértó	22
9	Büdszentmihály	20
10	Érmihályfalva	20

11	Hajdúsámson	15
12	Balkány	14
13	Nagykálló	14
14	Téglás	14
15	Székelyhíd	14
16	Budapest	12
17	Nádudvar	12
18	Püspökladány	12
19	Egyek	11
20	Székelyudvarhely	11
21	Karcag	10

1. táblázat

1. kép

A forrásokban négy diák esetében a szülő külföldi lakhelyét jelölték meg, 2 tanulónál Románia, 1 tanulónál Ausztria és szintén 1 tanulónál Amerika szerepelt az anyakönyvekben. Ezekben az esetekben nem lehet tudni a diák magyarországi lakhelyét az adott évben.

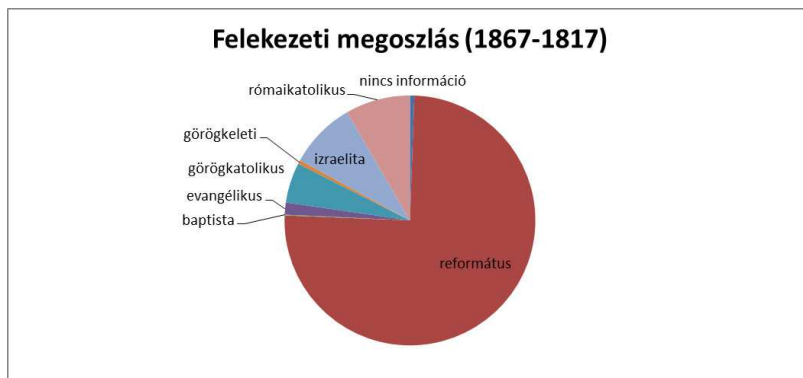
Az 1867-es tanév adatai szerint a diákok 28,3%-a nem hajdúböszörményi volt, mely arány a későbbiekben folyamatosan növekedett, 1917-re már elérte a 48,5%-ot. Ezek a számok is azt bizonyítják, hogy a gimnázium vonzáskörzete a vizsgált negyven év alatt folyamatosan tágult. Az adatbázisban az 1867-es tanévben összesen 3 különböző vármegyéből és a Hajdúkerület területéről származó diákok szerepelnek, majd ez az arány

az 1897. évtől változik meg jelentősen, és 1917-ben már 24 különböző vármegye szerepel az adatbázisban.

A tízévenkénti vizsgálat során kiderült, hogy 1887-ig semmilyen törvényhatósági jogú városból nem érkezett tanuló, 1917-ben viszont már a szülő lakhelyéül 9 esetben is Debrecen jelölték meg, és egy-egy tanuló Hódmezővásárhelyről, Nagyváradról és Ungvárról érkezett. Ez a vizsgálat szintén szemlélteti a vonzáskörzet bővülését, mivel 1867-hez viszonyítva, amikor a nem hajdúböszörményi diákok még a közelebbi településekről érkeztek (Balmazújváros, Hajdúdorog), 1917-re már 119 különböző település szerepel az adatbázisban, amelyek között szép számmal található olyan, amely nem Hajdú vagy Bihar vármegyéhez tartozott. Mivel az összes települést itt nincs lehetőségem felsorolni, így a teljesség igénye nélkül 1917-ben a következő helységekből érkeztek diákok Hajdúböszörménybe a távolabbi vármegyékből: Ada, Csetény, Déda, Dég, Erzsébetfalva, Nagylónya. Nagyatád, Néma, Nagymihály, Ratosnya, Tiszakarád, Tök, Tolcsva, Tornalja, Tura.

A diákok felekezeti megoszlása

Az anyakönyvekből a diákok felekezeti megoszlásáról is képet kaphatunk. Eszerint, ha a negyven év átlagát vesszük, a gimnázium diákjainak 75,18%-a református volt, 8,68%-a tartozott az izraelita felekezethez és 8,36%-a volt római katolikus. További 5,21%-át alkották a görög katolikus valláshoz és 1,56%-át az evangélikus felekezethez tartozó diákok. Nem érte el viszont az 1%-ot sem a gimnáziumban tanulók között a görögkeletiek (0,5%), valamint a baptisták (0,11%) aránya. A diákság 0,57%-áról nem rendelkeznek információval az anyakönyvek. (Lásd 2. diagram.)

2. diagram

Ha tízévenkénti vizsgálat alá vonjuk a tanulók felekezeti hovatartozását, megállapíthatjuk, hogy 1867-ben a reformátusokon kívül csak az izraelita valláshoz tartozó diákok jártak a gimnáziumba. 1877-től azonban már megjelentek a római és görög katolikus, 1887-től pedig az evangélikus diákok is. 1917-ig az eddig felsoroltakon kívül görögkeleti és baptista felekezethez tartozó tanulók is szerepelnek az adatbázisban. (Lásd 2. táblázat.)

Annak ellenére, hogy a gimnázium – mint ahogy az nevében is szerepelt – alapvetően református iskola volt, mégis igyekezett biztosítani a más felekezetű diákok számára is a vallástan saját felekezetüknek megfelelő oktatását. (Ez a fenti adatsorokból is látszik.) 1887-ben például négy felekezet számára tudták ezt megvalósítani: református, római katolikus, görög katolikus és izraelita. A vizsgált korszakban viszont a görögkeleti valláshoz és az evangélikus felekezethez tartozó diákoknak nem tudtak külön vallástant tanító személyt alkalmazni.¹⁶

	baptista	evangélikus	görög-katolikus	görögkeleti	izraelita	református	római katolikus	nincs információ
1867	0	0	0	0	6,5	93,5	0	0
1877	0	0	6,1	0	9,2	75,5	9,2	0
1887	0	3,3	3,3	0	8,9	78,9	4,4	1,1
1897	0	0,6	1,1	0	8,5	79,0	10,8	0
1907	0	2,2	6,2	0,6	6,7	72,5	11,8	0
1917	0,3	0,8	3,2	0,8	6,6	81,5	6,9	0

2. táblázat

Ha összevetjük a felekezeti megoszlást és a vonzáskörzetet, további fontos következtetéseket vonhatunk le. Tudjuk például, hogy a Hajdúböszörményből származó református diákok aránya 78,66% volt a negyven év alatt. Ezt a magas arányszámot alátámasztja az a tény, hogy Hajdúböszörmény döntő többségében református lakosságú településnek számított, de még ez is elmaradt az 1869. évi népszámlálási adatoktól, miszerint Hajdúböszörményben a lakosok 87,49%-a tartozott a református felekezethez.¹⁷ Ha a más településekről érkezett diákok adatait vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a tanulók 70,42%-a volt református, amiből szerintem arra lehet következtetni, hogy a hajdúböszörményi gimnázium nem csak a református tanulók számára volt vonzó tanulási lehetőség, hanem más felekezetű diákok számára is. (Lásd. 3. táblázat.)

	Hajdúböszörmény (%)	más település (%)
református	78,66	70,42
római katolikus	6,43	10,94
izraelita	8,66	8,7
baptista	0,19	0
görögkatolikus	4,64	5,97
görögkeleti	0,37	0,5
evangélikus	0,99	2,24
nincs információ	0,06	1,34
összesen	100	100

3. táblázat

¹⁶ Értesítő 1897. 9.

¹⁷ Sebők 2005.

A foglalkozásszerkezet vizsgálata a diákok szülei esetében

A szülők foglalkozása szerkezeti megoszlásának vizsgálatához az 1902-ben megjelent iskolai értesítő kategóriáit használtam fel kisebb módosításokkal. Ez a felosztás összesen 15 kategóriát különböztet meg: nagybirtokos és bérlő, kisbirtokos és bérlő, őstermelésben alkalmazott, nagyiparos, kisiparos, iparban alkalmazott, nagykereskedő, kiskereskedő (szatócs), kereskedelemben alkalmazott, köztisztviselő (állami, hatósági), magán- vagy társulati tisztviselő, katona, más értelmiségi (orvos, ügyvéd, lelkész, tanár, tanító, mérnök, író, művész), személyes szolgálatból élő (munkás, napszámos, szolgálta), magánzó (nyugdíjas vagy tőkéjének jövedelméből élő).¹⁸

Az elemzés során az 1902. évi értesítő kategóriáit alkalmaztam az értelmiségi, katona, kisbirtokos és bérlő, kisiparos, közalkalmazott, nagybirtokos és bérlő, személyes szolgálatból élő szülők kategóriáinak meghatározásánál. Az iparban alkalmazottak csoportja tartalmazza azon szülőket is, akik foglalkozását munkásként jelölték meg az anyakönyvekben.

Mivel a közölt adatok nem tették egyértelműen azonosíthatóvá, hogy az adott kereskedő nagy- vagy kistételben űzi-e foglalkozását, így nem különböztettem meg a nagy- és kiskereskedőket. A magántisztviselők kategóriája tartalmazza a társulati alkalmazásban állók adatait is.

A korszak átlagát vizsgálva kiderült, hogy legmagasabb arányban a kisbirtokos és bérlő kategóriába került szülők képviseltették magukat 22,31%-kal. Hajdúböszörményre hagyományosan jellemző volt a kisbirtokos szerkezet, és mivel a tanulók jelentős hányadát a város szolgáltatta, így érthető e kategória magas arányú reprezentáltsága. Ennek tényét már Kozma Sándor is megfogalmazta, mivel úgy látta, hogy mindez jelentősen hátráltatja a gimnázium fejlődését: „Az intézmény jelentőségét sem a földművelésből élő szülők, sem azok gyermekei nem ismerik fel, így ezekkel a diákokkal szemben nem csak tanulmányi, de fegyelmi problémák is sürűn felmerültek.”¹⁹

A második legmagasabb arányt az értelmiségi kategória érte el 20,75%-kal. Az egyházi személyek és a pedagógusok jelentős arányt foglaltak el ezen a csoporton belül. A teljes foglalkozásszerkezetből az egyháziak 8,04%-ot, a pedagógusok 7,15%-ot tettek ki. Az egyháziak magas arányát – főleg a vizsgált korszak utolsó éveiben – a felépült Kálvineum tovább növelte, mivel ott a gimnáziumban tanuló lelkészárvaik részére biztosítottak ingyenes vagy féldíjas internátust.²⁰

A harmadik legnagyobb arányban szereplő kategóriába a kisiparosok tartoztak 15,23%-kal, miközben 11,93%-ot tett ki a közalkalmazotti szülővel/gondviselővel rendelkezők aránya. A további 10 kategóriába tartozó foglalkozások közül mindössze a kereskedők haladták meg az 5%-ot. A nagybirtokos és bérlő kategóriába sorolható szülővel rendelkezők aránya 4,92% volt, míg a magántisztviselők gyermekeinek aránya 4%-ot, a köztisztviselőkének pedig 2,34%-ot tett ki. A személyes szolgálatot teljesítők, valamint a magánzók még meghaladták az 1%-ot, viszont a nagyiparosok és gyárosok, katonák, iparban alkalmazottak már az 1%-ot sem érték el. A diákok szüleinek foglalkozásáról az esetek 6,48%-ban az anyakönyvek nem adtak tájékoztatást.

¹⁸ Értesítő 1902. 113.

¹⁹ Értesítő 1894. 7-8.

²⁰ Értesítő 1916. 98.

Ha 10 éves felbontásban vizsgáljuk meg a foglalkozásszerkezetet, kiderül, hogy a dualizmus korában lezajlott, a nemzetgazdaság szerkezetében bekövetkezett változásnak megfelelően csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, tehát a diákok szülei között is csökkent a kisbirtokos és bérlő foglalkozásúak száma. Míg 1867-ben majdnem a diákság felének a szülei ebből a kategóriából kerültek ki, 1917-re ez a kategória már csak a 21,1%-át alkotta az összes foglalkozásnak.

Növekedés tapasztalható ellenben a kisiparosok körében, a kezdeti 11,7%-hoz képest 1907-re már elérte a 15,7%-ot az arányuk, az 1917. évi adatok viszont már visszaesést mutattak ebben a kategóriában. Hasonló növekedés volt megfigyelhető a közalkalmazottak esetében, ahonnan az 1867. évben a diákok szüleinek 10,4%-a került ebbe a csoportba, 1907-ben már a 18%-a, 1917-re viszont az arányuk 10,8%-ra csökkent. A kereskedő réteg esetében szintén növekedést mutattak ki az adatok, az 1867. évi 1,3%-hoz képest 1917-re 6,3%-ot tett ki az arányuk. Az értelmiségi kategórián belül is tapasztalható volt 10%-os emelkedés, de a mintául vett években több esetben is visszaesés következett be (1877, 1907).

A nagyiparos és gyáros kategória csak a korszak végén jelent meg, elsősorban a gőzmalom-tulajdonosok kerültek ide. Az iparban alkalmazottak, valamint a nagybirtokos és bérlő foglalkozású szülők gyermekei szintén a vizsgált negyven év utolsó harmadában írtatták gyermekeiket a gimnáziumba. (Lásd 4. táblázat.)

	1867 (%)	1877 (%)	1887 (%)	1897 (%)	1907(%)	1917 (%)
értelmiségi	24,7	13,0	21,6	24,8	16,3	34,0
iparban alkalmazott	0	0	0	0	0,6	0,8
katona	1,3	0	0	0	0	0
kereskedő	1,3	7,6	10,2	6,1	7,3	6,3
kisbirtokos és bérlő	46,8	33,7	35,2	27,3	24,7	21,1
kisiparos	11,7	16,3	8,0	18,8	15,7	10,0
közalkalmazott	10,4	14,1	15,9	10,9	18,0	10,8
köztisztviselő	2,6	2,2	0	1,8	2,8	0,3
magántisztviselő	0	5,4	5,7	7,9	5,1	5,0
magánzó	0	1,1	0	0	2,8	1,1
művész	0	1,1	0	0	0	0
nagybirtokos és bérlő	0	0	0	0	0	1,1
nagyiparos és gyáros	0	0	0	0	1,7	0,5
személyes szolgálatból élők	0	1,1	0	2,4	1,1	0,3
nincs információ	1,3	4,3	3,4	0	3,9	8,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4. táblázat

A gimnáziumi tanulók szüleinek foglalkozásszerkezetén belül lejátszódó társadalmi kiszélesedés magyarázható a gimnázium nyolcosztályossá bővítésével, mivel lehetővé tette az érettségi vizsga letételét, és így a felsőfokú intézményekben való továbbtanulás felé is megnyitotta az utat. Ezzel a magasabb végzettség megszerzését célul tűző diákok

számára sem jelentett zsákutcát az intézmény, illetve nem kényszerítette arra a tanulót, hogy hat év után még két évig másik gimnáziumban tanuljon tovább. Ezt az állítást látszik igazolni, hogy két tanuló esetében külföldön végzett tanulmányokról is vannak ismereteink. Fekete János 1896 és 1903 között végezte el a gimnázium nyolc osztályát, majd Kolozsvárott végzett felsőfokú tanulmányokat, és Jénában teológiát hallgatott.²¹ Csige Varga Antal 1897 és 1904 között volt a gimnázium diákja, és annak sikeres befejezése után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán tanult, fél évig a Bonni Egyetemre is járt,²² majd 1909-ben szerzett jog- és államtudományi doktorátust.²³ További karrierjéről is vannak ismereteink, 1916 és 1921 között egyetemi könyvtárőr és a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem megbízott könyvtárigazgatója volt.²⁴

Ha megvizsgáljuk a hajdúböszörményi diákok szüleinek a foglalkozásszerkezetét, láthatjuk, hogy jelentős az aránya a kisbirtokos és bérlő (27,69%), kisiparos (20,19%), értelmiségi (14,19%), valamint a közalkalmazott (10,38%) kategóriának. Ha ezeket az adatokat összevetjük a nem hajdúböszörményi diákok adataival, kiderül, hogy a más településekről érkezett tanulók szülei között közel kétszerese volt az értelmiségi foglalkozású (30,07%), a köztisztviselők, a nagybirtokos és bérlők aránya pedig 4%-kal volt magasabb. A nem hajdúböszörményi diákok között viszont jelentősen alacsonyabb volt a kisbirtokos és bérlő (15,66%), valamint a kisiparos (8,96%) kategória aránya. A más településről érkezett diákok esetében tehát a szülők a vizsgált 40 év átlagától vagy magasabb iskolai végzettséggel, vagy jobb anyagi helyzettel rendelkeztek, így megengedhették maguknak, hogy gyermekeik egy másik településen végezhessek tanulmányaikat, és e tekintetben Hajdúböszörmény és a Bocskai István Gimnázium vonzó alternatívának bizonyult. (Lásd 5. táblázat.)

	Hajdúböszörmény (%)	más település ¹⁹ (%)	Hajdúdorog (%)	Hajdúhadház (%)	Debrecen (%)
értelmiségi	14,19	30,07	15	21,18	19,61
iparban alkalmazott	0,44	0,42	0	0	3,92
katona	0,13	0,25	0	0	0,00
kereskedő	8,81	5,61	8,33	5,88	7,84
kisbirtokos és bérlő	27,69	15,66	31,67	32,94	5,88
kisiparos	20,19	8,96	11,67	9,41	7,84
közalkalmazott	10,38	14,32	6,67	15,29	23,53
köztisztviselő	2,44	2,26	5	8,24	3,92
magántisztviselő	3,31	5,03	0	0	5,88
magánzó	1,13	1,01	0	0	5,88
művész	0,44	0	0	0	0,00
nagybirtokos és bérlő	3,06	7,54	10	3,53	7,84
nagyiparos és gyáros	0,94	0,17	0	0	0,00
nincs információ	5,56	7,87	11,67	2,35	5,88
személyes szolgálatból élők	1,31	0,84	0	1,18	1,96

5. táblázat

²¹ Szőgi 2001. 369. (A kutatások a kötet megjelenése után is folytatódtak, amelyekből kiderült, hogy Fekete János Hajdúböszörményben végezte tanulmányait.)

²² Uo. 197.

²³ http://www.bekes-archiv.hu/id-475-csige_varga_antal.html (Letöltve: 2014.04.10.)

²⁴ Mudrák 2008. 201., 209.

Ha megvizsgáljuk azt a három települést (Hajdúdorog, Hajdúhadház, Debrecen), ahonnan – Hajdúböszörményen kívül – a legtöbb diák érkezett a gimnáziumba, további érdekes adatokat találhatunk. Láthatjuk, hogy mind Hajdúdorog és Hajdúhadház esetében a diákok szüleinek foglalkozásszerkezetében a 30%-ot is meghaladta a kisbirtokos és bérlő kategória. Ezt az arányt megközelítette a hajdúböszörményi adat is, ami összhangban volt a hajdútelepülések hagyományosan kisbirtokos agrárius társadalomszerkezetével. Az összes település átlagához képest viszont alacsonyabb volt a kisiparosok, a magántisztviselők, a magánzók, a nagybirtokosok és bérlők aránya a szülők foglalkozásai között. Debrecen esetében a kisbirtokosok és bérlők aránya nem érte el a 6%-ot sem. Az átlagtól magasabb volt a közalkalmazottak jelenléte Hajdúdorog kivételével. Az értelmiségiek aránya csak Hajdúhadház esetében haladta meg az összesített átlag értékét. Hiányzó adat viszont sokkal több volt ezeknél a településeknél, például Debrecen esetében ez meghaladta a 10%-ot, ami a foglalkozásszerkezetben jelentős módosulásokra enged következtetni.

Leánytanulók a gimnáziumban

A dualizmus éveiben a gimnáziummal szemben is jelentkezett az az igény, hogy leánytanulókat is fogadjon az intézmény. Minderre lehetőség is nyílt, hiszen ha az adott leány kitűnő tanulmányi eredményekkel rendelkezett, mint magántanuló felvételt nyerhetett. Az Egyházkerületi Közgyűlés 658-1913. számú határozata²⁵ viszont már azt is engedélyezte, hogy a leányok nem csak magán-, hanem rendes tanulóként is részt vehessenek gimnáziumi oktatásban, persze csak abban az esetben, ha nem működött a településen leánygimnázium.²⁶ A határozat kötelezte a tanintézetet, hogy a leánytanulók részére alakítsanak ki külön tartózkodási helyiséget a szünetekre, valamint a tanteremben is külön helyen kellett ülniük. Ha a leánytanulók száma meghaladta a tíz főt, akkor pedig női felügyelő alkalmazását írta elő. Szintén elrendelte, hogy az intézmények csak a jeles tanulmányi eredménnyel rendelkező leányokat fogadhatták, valamint felvételükre csak a fiú növendékek felvétele után kerülhetett sor.²⁷ Rendes tanulóként leányok az 1916-os tanévtől látogatták az hajdúböszörményi gimnáziumot.

Az anyakönyvek szerint a vizsgált korszakban összesen 48 leánytanulója volt az intézménynek, ami az összes diáklétszám 1,56%-a. Az értesítőkkel ellentétben viszont az anyakönyvek nem tartalmazzák a leány magántanulók neveit az 1896–1897. évekből. Ha megvizsgáljuk, mely évekre korlátozódott a leánytanulók jelenléte, két periódust tudunk elhatárolni: az 1896 és 1900 közötti, majd az 1913 és 1917 közötti időszakot. Az említett periódusokat leszámítva nem tanultak leánytanulók az intézményben. Az első perióduson belül a legtöbb leány, összesen 11 fő 1897-ben járt a gimnáziumba, majd számuk fokozatosan csökkent. 1899-ben még 6 leány, 1901-ben pedig már egy sem tanult az intézményben. Ellenben amíg 1913-ban csupán két leánytanulót jegyzett az anyakönyv, 1917-ben már 16 névvel találkozhatunk. (Lásd 3. diagram.)

²⁵ Értesítő 1913/14. 151.

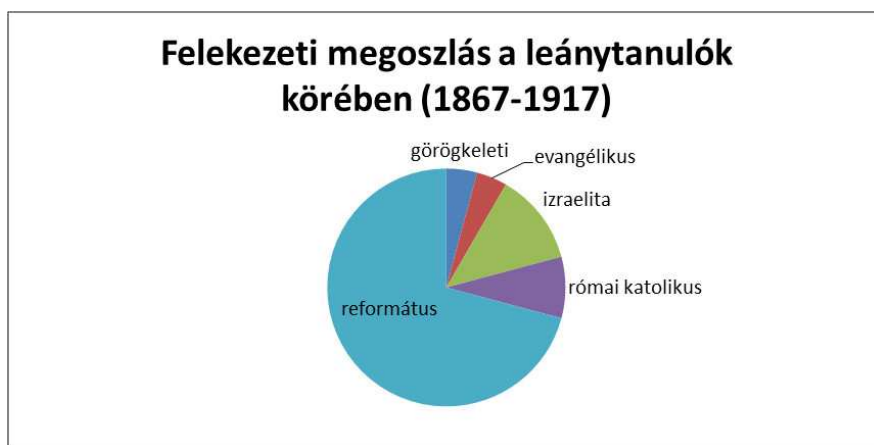
²⁶ Az említett rendelet jogilag ütközött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 185 3334/1913. sz. rendeletével, így a kérdés rendezésére az egyházkerület közgyűlése felterjesztést intézett a minisztériumhoz.

²⁷ Értesítő 1913/14. 173-174.

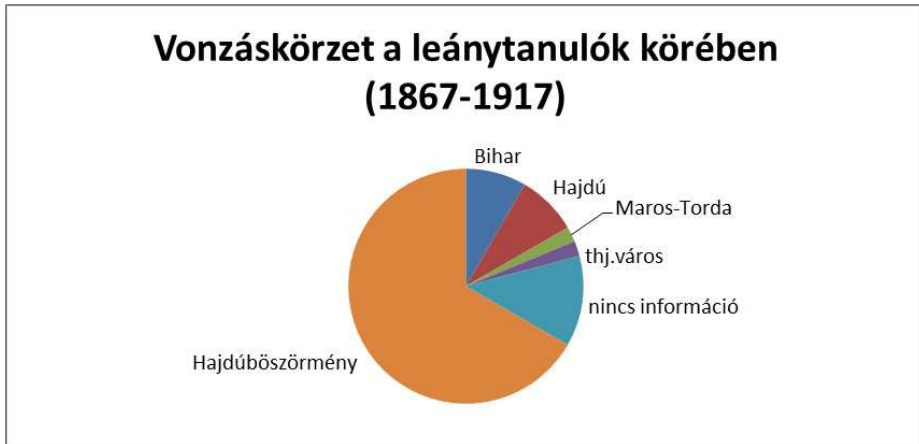
3. diagram

A leánytanulók felekezeti megoszlását vizsgálva kiderül, hogy közel háromnegyedük (70,83%) református, 12,5% izraelita, 8,33% római katolikus, 4,17% evangélikus és szintén 4,17% görögkeleti volt. A leánytanulók körében 5%-kal magasabb volt a nem reformátusok aránya, mint a teljes átlag esetében. (Lásd 4. diagram.)

4. diagram

A leánytanulók 66,67%-a volt hajdúböszörményi, 8,33% Hajdú, 8,33% Bihar, 2,08% Maros-Torda vármegyéből, 2,08% pedig törvényhatósági jogú városból (Székelyudvarhely) származott. A leánytanulók szüleinek 12,5%-ról nem ismert, hogy pontosan hol volt a lakóhelyük. (Lásd 5. diagram.)

5. diagram

A szülők foglalkozás szerinti megoszlását vizsgálva azt láthatjuk, hogy a leánytanulók szülei körében 35,42% volt az értelmiségi, ami jóval magasabb érték, mint amit a tanulók teljes körében végzett számítás eredményezett (20,75%). Szembetűnő továbbá, hogy a leánytanulók szülei körében magasabb volt a közalkalmazottak (14,58%) és a magántisztviselők (14,58%), jelentősen alacsonyabb viszont a kisbirtokosok és bérlők (6,25%) aránya. Az esetek 12,5%-ban nem tartalmaztak adatokat sem az anyakönyvek, sem az értesítők. (Lásd 6. diagram.)

6. diagram

Összegzés

A fenti adatokból és a tanulmány elején olvasható rövid ismertetőből egy olyan oktatási intézmény képe rajzolódott ki, amely elsősorban a helyi igények kielégítését szolgálta. A vizsgált korszakban jelentős fejlődések voltak tapasztalhatók a gimnázium életében, amelyeket az adatbázisból szerzett információk is alátámasztanak. Ilyen adatnak tekinthető például a diákok létszámának folyamatos gyarapodása is. A korszak vége felé egyre több adat mutat arra, hogy a gimnázium diákságát adó társadalom kiszélesedik, differenciálódik, ahogy azt a foglalkozásszerkezet alakulása is és a diákok születési helyének térbeli kiszélesedése is mutatja. A dualizmus korára jellemző polgárosodás így Hajdúböszörményben és a vizsgált oktatási intézményben is tetten érhető.

A gimnáziumról alkotható teljes kép megismeréséhez érdemes lenne a tanári karra, a tárgyi feltételekre vonatkozó ismereteket is összegyűjteni. Az intézmény valós szerepének feltárásához viszont mindenképpen további kutatások szükségesek más jellegű források bevonásával, valamint a Hajdúböszörményhez közel eső, hasonló szintű oktatást nyújtó intézmények adatainak összevetésével.

Réka Juhász

Students at Bocskai István Grammar School, Hajdúböszörmény, 1867-1918

In my dissertation, I examine the social composition of students at Bocskai István Grammar School between 1867 and 1917. The starting point of the research was provided by a database based on the registrars that contained all the students attending in the given period. After a short historical summary, I will discuss the changes in the number of students, the school catchment area, the denominational proportion of students, social stratification of parents, and the question of female students.

Források

Levéltári források

MNL HBML HbFl	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Hajdúböszörményi Fióklevéltár. VIII. 60/a. 1. k. VIII. 60/c. 1. k.-28. k.
TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár. Egyházkerületi tanügyi bizottság iratai.

Nyomtatott források

Értesítő 1891.	<i>A hajdu-böszörményi batosztályu ev. ref. gymnasium értesítője az 1890-91-iki tanévről.</i> Hajdúböszörmény, 1891.
Értesítő 1894.	<i>A hajdu-böszörményi batosztályu ev. ref. gymnasium értesítője az 1893-94-iki tanévről.</i> Hajdúböszörmény, 1894.
Értesítő 1897.	<i>A hajdu-böszörményi batosztályu ev. ref. gymnasium értesítője az 1896-97-iki tanévről.</i> Hajdúböszörmény, 1897.
Értesítő 1901.	Péter Károly: <i>A hajdu-böszörményi bat osztályu ev. ref. gymnasium értesítője az 1900-1901-iki tanévről.</i> Hajdúböszörmény, 1901.
Értesítő 1902.	Péter Károly: <i>A hajdu-böszörményi batosztályu ev. ref. gymnasium értesítője az 1901-1902-iki tanévről.</i> Hajdúböszörmény, 1902.
Értesítő 1903.	<i>A hajdu-böszörményi ev. ref. főgymnasium értesítője az 1902-1903-iki tanévről.</i> Hajdúböszörmény, 1903.
Értesítő 1913/14.	Köblös Samu: <i>A hajduböszörményi ref. Bocskay-Főgimnázium Értesítője az 1913-14. tanévről.</i>
Értesítő 1916.	Köblös Samu: <i>A hajduböszörményi ref. Bocskay Főgimnázium Értesítője az 1915-16. tanévről.</i> Debrecen, 1916.

Szakirodalom

Barcsa 1903.	Barcsa János: A debreceni Kollégium és partikulái. Debrecen, 1905.
Gyalay 1989.	Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989.
Mihály 1973.	Mihály János (szerk.): A hajdúböszörményi Bocskai István Gimnázium jubileumi évkönyve. 1621-1971. Debrecen-Hajdúböszörmény, 1973.

- Mudrák 2008. Mudrák József: A Debreceni Egyetemi Könyvtár tisztviselői névsora és lexikona életrajzi és irodalmi adatokkal 1916-1949. 2008.
- Nagy 1933. Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. 1933.
- Nyakas 2000. Nyakas Miklós: Hajdúböszörmény a múlt időben. Hajdúböszörmény, 2000.
- Pukánszky – Németh 1994. Pukánszky Miklós – Németh András: Neveléstörténet. 1994.
- Sebők 2005. Sebők László (szerk.): Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. [Budapest], 2005. <http://mek.oszk.hu/05900/05936/index.phtml> (Utolsó letöltés: 2014. 04. 10.)
- Szendrey 1973. Szendrey István (szerk.): Hajdúböszörmény története. Debrecen, 1973.
- Szögi 2001. Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon. Bp., 2001.
- Vörös 1989. Vörös Károly: Az oktatásügy reformja. Magyar Tudomány 1989/10-11. 889-903.

Internetes források

Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája, (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, 2002. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 8. http://www.bekes-archiv.hu/id-475-csige_varga_antal.html (Utolsó letöltés: 2014. 04. 10.)